

Study of War Weapons in the Paintings of the Khamasa of Nizami, Version 846 A.H

Kobra Dadmohamadi¹

Received: 2023-09-04, Accepted: 2023-10-26

Doi: 10.22034/rac.2024.715969

Abstract

Throughout history, different weapon types have been used in warfare and hunting. In the paintings of the Khamasa Nizami version of 846 AH belonging to the Timurid period, kept in the British Library, images of various war weapons are depicted in several scenes. Due to the lack of war weapons left from the Timurid period, identifying the types of these tools in the paintings of the Khamasa Nizami version, the form, and the motifs used contribute to understanding the characteristics and features of the war weapons used in this historical period. The war weapons of the Timurid period have been reflected in the paintings left by the Khamasa Nizami. This research aims to identify and classify the weapons depicted in Khamasa Nizami paintings and to explore their representation and usage within these works. The questions of this research are: How are the war weapons represented and illustrated in the paintings of the Khamasa Nizami? What is the visual quality of war weapons in the paintings of Khamasa Nizami? This research utilizes a descriptive-analytical method and library resources. The selected samples are ten paintings from the version of Khamasa Nizami kept in the British Library from the late Timurid period. The results of the research show that in the paintings of the Khamasa Nizami version of 846 AH, various weapons are depicted in detail, including bows and arrows, archers, swords, shields, spears, helmets, armor, and legs, straps, and knee brace. These weapons are elegantly decorated with beautiful Islimi, Khataei, and animal motifs. Also, according to these paintings, various war weapons were used in the Timurid period; The Timurid Artisans were skilled in making different types of these tools. These artists also achieved immense progress in making war weapons compared to the industrialists of the previous periods, as reflected in the paintings of Khamasa Nizami 846 AH. In the Timurid period, there was a change and transformation in the industry of making war weapons. In this period, the artisans reached the peak of their skills by making steel tools and gilded decorations. This progress is evident in the paintings of the Timurid period, and this evolution is beautifully depicted and recorded in the paintings of this period. The painters of the Timurid period depicted the skill of metalsmiths in making various types of war weapons in their works. They presented the elements and components of war weapons in battle and hunting scenes with unparalleled skill and accuracy.

Keywords: Khamasa Nizami 846 AH, War weapons, Timurids, Battle, Hunting, Herat style

1. Instructor at the Department of Painting, Faculty of Art, Alzahra University, Tehran, Iran.
Email: k.dadmohamadi@yahoo.com

مطالعه ابزارآلات جنگی در نگاره‌های نسخه خمسه نظامی ۸۴۶ ه.ق

کبری دادمحمدی^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۱۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۰۴

Doi: 10.22034/rac.2024.715969

چکیده

در دوره‌های مختلف تاریخی انواع متنوعی از ابزارآلات جنگی در جنگ و همچنین شکار کاربرد داشته است. در نگاره‌هایی از نسخه خمسه نظامی ۸۴۶ ه.ق متعلق به دوره تیموری که در کتابخانه بریتانیا نگهداری می‌شود، تصاویری از ابزارآلات جنگی مختلف در صحنه‌های گوناگون تصویر شده است. به جهت کمبود ابزارآلات جنگی باقی مانده از دوره تیموری، شناسایی انواع این ابزارآلات در نگاره‌های نسخه خمسه نظامی، فرم و نقوش به‌کاررفته در آنها به شناخت خصوصیات و ویژگی‌های ابزارآلات جنگی مورد استفاده در این دوره تاریخی کمک زیادی می‌کند. در واقع ابزارآلات جنگی دوره تیموری در تصاویر به‌جامانده از خمسه نظامی انعکاس پیدا کرده است. پژوهش حاضر با هدف شناسایی ابزارآلات جنگی به‌کاررفته در نگاره‌های خمسه نظامی و طبقه‌بندی آنها، به گونه‌شناسی و همچنین بررسی کاربرد این آثار و شیوه بازنمایی آنها در نگاره‌های خمسه نظامی می‌پردازد. پرسش اصلی این پژوهش عبارت است از اینکه ابزارآلات جنگی در نگاره‌های خمسه نظامی چگونه بازنمایی و مصور شده است؟ این پژوهش به شیوه توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. نمونه‌های مورد بررسی ۱۰ نگاره از نسخه خمسه نظامی محفوظ در کتابخانه بریتانیا مربوط به اواخر دوره تیموری است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که در نگاره‌های نسخه خمسه نظامی ۸۴۶ ه.ق ابزارآلات جنگی مختلفی از جمله تیر و کمان و همچنین تیردان و کمان‌دان، شمشیر، سپر، نیزه، کلاه‌خود، زره، ساق‌بند و زانوبند با جزئیات به تصویر درآمده است. این ابزارآلات با نقوش زیبای اسلیمی، ختایی و حیوانی با ظرافت تزئین شده‌اند.

کلیدواژه‌ها: خمسه نظامی ۸۴۶ ه.ق، ابزارآلات جنگی، تیموریان، رزم، شکار، مکتب هرات

مقدمه

هنر نگارگری از بزرگ‌ترین نمودهای هنر اسلامی- ایرانی است. در بین هنرمندان هنر اسلامی نگارگری همواره جایگاه ویژه‌ای دارد. در واقع آثار نگارگری منابع و اسناد مهم تصویری هستند که حامل اطلاعات ارزشمندی از جامعه محل زندگی هنرمند و انعکاس دهنده حوادث و شرایط سیاسی، اجتماعی و تاریخی دوره زمانی تولید خود هستند. هنر نگارگری در نزد تیموریان جایگاه ویژه‌ای داشته است. در این دوره هنر نگارگری در نتیجه حمایت و پشتیبانی پادشاهان هندی دوستی مانند شاهرخ، بایسنقر میرزا و امیرعلیشیر نوایی مهم‌ترین دوره خود را طی کرد و به شکوفایی و تکامل رسید. در حقیقت هنر نگارگری دوره تیموری محل نمایش انواع هنرها و فنون در اجرای متنوع طرح‌ها و رویدادها و گرایانه است. هنر نگارگری مکتب هرات از باشکوه‌ترین هنرهای دوره تیموری است که در کنار ظرافت و زیبایی این آثار از طریق آنها به خصوصیات هنرهای مختلف دوره تیموری نیز می‌توان پی برد. علاوه بر این آثار نگارگری به عنوان منابع مهم تصویری اطلاعات با ارزشی از ابزارآلات جنگی که در دوره‌های مختلف تاریخی برای شکار و یا رزم استفاده می‌شده است را جهت تحلیل و شناسایی مؤلفه‌های ابزار رزم و شکار در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهد. این هنر به دلیل ویژگی‌های تصویری و استفاده از شکل و رنگ نقش قابل توجهی در نمایش و ارائه ابزارآلات جنگی دارد. پژوهش در مورد انواع ابزارآلات جنگی می‌تواند اطلاعاتی را ارائه دهد که در پژوهش‌های تاریخی و جامعه‌شناسی مورد استفاده محققان قرار گیرد؛ همچنین در حوزه هنرهای کاربردی و نمایشی هم مفید باشد. خمسه نظامی اثر حکیم نظامی گنجوی در دوره‌های مختلفی کتابت و نگارگری شده است، ولی یکی از مهم‌ترین و باارزش‌ترین نمونه‌های آن، نسخه‌ای است که در کتابخانه بریتانیا نگهداری می‌شود. این اثر بی‌ظنیر و عظیم در دوره تیموری و در هرات تولید و مصور شده و در دوره صفوی نیز تکمیل شده است. سه نگاره از مجموع ۱۹ نگاره این اثر منسوب به کمال‌الدین بهزاد است. با توجه به اینکه در نگاره‌های نسخه خمسه نظامی ۸۴۶ هـ.ق محفوظ در کتابخانه بریتانیا تصاویری از انواع مختلف ابزارآلات جنگی ارائه و مصور شده است، این پژوهش با هدف شناسایی ابزارآلات جنگی به کار رفته در نگاره‌های خمسه نظامی ۸۴۶ هـ.ق و طبقه‌بندی آنها، به گونه‌شناسی و همچنین بررسی کاربرد این آثار و شیوه‌بازنمایی آنها در نگاره‌های خمسه نظامی پرداخته است. بر این اساس سؤالات پژوهش عبارت‌اند از ۱. نقش ابزارآلات جنگی در نگاره‌های خمسه نظامی چگونه بازنمایی و مصور شده است؟ ۲. کیفیت بصری ابزارآلات جنگی در نگاره‌های خمسه نظامی چگونه است؟

روش پژوهش

روش تحقیق توصیفی- تحلیلی است و جمع‌آوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای- اسنادی انجام شده است. تصاویر مورد استفاده در پژوهش نیز برگرفته از نگاره‌های نسخه خمسه نظامی ۸۴۶ هـ.ق موجود در کتابخانه بریتانیا به شماره Add.MS.25900 است. بر این اساس جامعه آماری پژوهش به شکل هدفمند و غیر احتمالی انتخاب شده و بر نسخه مصور خمسه نظامی محفوظ در کتابخانه بریتانیا تمرکز دارد که شامل ۱۰ نگاره از ۱۹ نگاره این نسخه با مضمون ابزارآلات جنگی است.

پیشینه پژوهش

پیشینه پژوهش در دو بخش بررسی خواهد شد. بخش اول پژوهش‌های انجام شده در زمینه نگارگری در مکتب هرات است. لطیفیان و شایسته‌فر (۱۳۸۱) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی ویژگی‌ها و مطالعه تطبیقی نگاره‌های ایرانی در دوران تیموری و صفوی» به بررسی بعضی از نگاره‌های مکتب هرات پرداخته است. بیک‌مرادی (۱۳۸۷) مقاله خود با عنوان «بررسی تطبیقی فرم و رنگ در دو نگاره: به بند کشیدن ضحاک در شاهنامه بایسنقری و شاهنامه شاه تهماسبی» اشاره‌ای به عناصر هنری در مکتب هرات کرده است. ابراهیمی‌ناغانی (۱۳۸۸) در مقاله‌ای با عنوان «مطالعه تطبیقی شکل انسان در نگارگری مکتب هرات و نقاشی قاجار» شیوه اجرای نقوش انسانی را در مکتب هرات بررسی کرده است. زارعی و دولتی (۱۳۹۶) در مقاله خود با عنوان «بررسی تطبیقی پوشاک رزم براساس مطالعه نگاره‌های نسخ خطی در مکتب هرات و تبریز» لباس رزم را بر اساس نگاره‌های این دو مکتب مورد تجزیه و تحلیل قرار داده‌اند. لطفی‌زاده (۱۳۹۵) در پایان‌نامه خود با عنوان «مطالعه تطبیقی تزئینات سپر در نگاره‌های رزمی دو شاهنامه بایسنقری و طهماسبی» تزئینات و نقوش سپرها را مورد بحث قرار داده است. رضائزاد و شریعت‌پناهی (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی فرم، نقش و تزئینات ابزارآلات جنگی عصر تیموری و بازتاب آن در نگاره‌های مکتب هرات» ابزارآلات جنگی را از لحاظ فرم، نقش و تزئینات بر اساس نگاره‌های منتخب این مکتب تحلیل و بررسی کرده‌اند. بخش دوم پژوهش‌های مرتبط با خمسه نظامی است. ضرغام و داستان (۱۳۹۵) در مقاله خود با عنوان «پژوهشی پیرامون قدیمی‌ترین نسخه مصور خمسه نظامی مبتنی بر مقایسه تطبیقی نسخه خمسه جلایری» قدیمی‌ترین و

نسخه در نحوه طرح اندازی قطعات تذهیب را بررسی کرده‌اند. به‌طورکلی بر اساس پژوهش‌های قبلی انجام شده به نظر می‌رسد تاکنون پژوهشی در زمینه مطالعه و بررسی ابزارآلات جنگی در نگاره‌های نسخه‌های نسخه‌های ۸۴۶ هـ.ق صورت نگرفته است. اگرچه در یک مورد پژوهشی در حوزه بررسی فرم، نقش و تزئینات ابزارآلات جنگی عصر تیموری و بازتاب آن در نگاره‌های مکتب هرات انجام شده است و مقاله مذکور اطلاعاتی را در مورد فرم، نقش و تزئینات ابزارهای جنگی دوره تیموری ارائه می‌دهد اما در منابع مورد استناد و منتخب آن نام یا نگاره‌ای از نسخه‌های مطالعه شده نمی‌شود. بنابراین پژوهش حاضر به مطالعه، شناسایی و همچنین طبقه‌بندی و بررسی کاربرد و شیوه بازنمایی ابزارآلات جنگی مورد استفاده در دوره تیموری بر اساس نگاره‌های نسخه‌های نسخه نظامی مذکور می‌پردازد.

نسخه‌های نسخه‌های ۸۴۶ هـ.ق و ویژگی‌های نسخه

نسخه‌های نسخه‌های ۸۴۶ هـ.ق موجود در کتابخانه بریتانیای لندن با شماره Add 25900، جزو نفیس‌ترین نسخه‌هایی است که از قرن نهم هـ.ق و دوره تیموری به جا مانده است. نسخه با ابعاد ۱۲۱ در ۱۹۱ میلی‌متر، در بردارنده ۳۱۹ برگ، ۶۰۶ صفحه متن و ۱۹ نگاره است. در هر صفحه، ۲۵ سطر چهارستونی به خط نستعلیق و جدول مشکی و زرین و لاجوردی نوشته شده است. علاوه بر اینکه عنوان هر یک از اشعار نظامی را در سراسر نسخه تذهیب کرده‌اند، از تزئینات دیگر می‌توان به تذهیب چهار صفحه ابتدای آن اشاره کرد (برگ ۴ پشت، ۵ رو و پشت، ۶ رو). این نسخه را جلد چرمی قهوه‌ای اروپایی در بر گرفته است. در میان ۱۹ نگاره تمام‌صفحه، برگ ۴۱ رو را به سبک متأخر تیموری در هرات، اواسط سده نهم قمری/پانزدهم میلادی، دانسته‌اند. چهار برگ (۲۳۴ پشت، ۲۴۵ پشت، ۲۵۰ پشت، ۲۷۱ پشت) را در تبریز صفوی به سال ۱۵۴۰-۱۵۳۵ م تصویر کرده‌اند و سه نگاره (برگ ۱۲۱ پشت، ۱۶۱ رو، ۲۳۱ پشت) منسوب به بهزاد است. انجامه نسخه (برگ ۳۰ پشت) تاریخ اتمام آن را ۸۴۶ ق/۱۴۴۳-۱۴۴۲ م نشان می‌دهد. در وصف جذابیت‌های این نسخه می‌توان از نگاره دوصفحه‌ای آغازین آن (برگ ۳ پشت و ۴ رو) با موضوع ضیافتی در باغ سخن گفت (هرات، سال ۸۹۵ ق/۱۴۹۰ م). نگاره‌ای که چشم‌انداز دل‌انگیزی از یک مهمانی شاهانه در شبی مهتابی و صحنه‌ای شلوغ از آماده شدن برای آن مهمانی را با جزئیاتی حیرت‌انگیز چون تزئینات غنی معماری نشان می‌دهد (جدول ۱)؛ (بینیون، ۱۳۹۶: ۲۰۳).

مهم‌ترین نسخه‌های مصور تاریخ‌دار خمسه نظامی را معرفی کردند. نویسندگان پس از معرفی خمسه دانشگاه تهران، میان تصاویر این نسخه با خمسه جلایری مقایسه‌ای تطبیقی انجام داده‌اند. ساجد و فرخ فر (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل تطبیقی خمسه‌نگاری در دوره‌های پیشین و پسین مکتب هرات» روند تغییرات خمسه‌نگاری را در دو دوره پیشین (عصر شاهرخ تیموری) و پسین (عصر سلطان حسین باقرا) مکتب هرات دوره تیموری مطالعه کردند. آنها منتخبی از نگاره‌های دو دوره را با موضوع مشابه از نسخ مصور خمسه نظامی موجود در موزه ارمیتاژ (مربوط به زمان شاهرخ) و خمسه نظامی موجود در موزه بریتانیا (مربوط به زمان سلطان حسین باقرا) بررسی کرده‌اند. علی‌پور و مرانی (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی مفاهیم نمادین نقوش سرلوح آغازین خمسه نظامی موجود در کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار (شهید مطهری)» به بررسی ارتباط و تعامل بین معانی عمیق نهفته در عناصر بصری سرلوح آغازین این خمسه در تطبیق با معراجیه‌های آن پرداخته‌اند. نوروزی، عرب‌زاده و اسکندری (۱۳۹۷) در مقاله‌ای تحت عنوان «گونه‌شناسی تطبیقی تشعیر نگاره‌های خمسه نظامی تهماسبی (کد OR 2265)» به گونه‌شناسی تشعیر نگاره‌های این نسخه از خمسه نظامی و شناسایی تفاوت‌ها و شباهت‌های بین آنها جهت تزئین صفحات نگاره‌ها پرداخته‌اند. صفری و رهبر (۱۴۰۰) در مقاله خود با عنوان «معرفی نسخه‌های خمسه نظامی به شماره ۵/۳۹ موزه ملی ملک و ویژگی‌های بصری، زیبایی‌شناسی و مضمونی آن» این اثر را از لحاظ نسخه‌شناسی بررسی و مطالعه کردند. روحانی و سخاوت (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «معرفی و بررسی خمسه‌ای مصور از دوره ترکمانان متعلق به موزه هنرهای اسلامی کوالالمپور» وجوه مشخص فرمی این نسخه از خمسه نظامی را بررسی کرده و آن را به عنوان سند مکتوبی از نقاشی دوره ترکمان معرفی نمودند. امیرارشاد (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «هنرمندان طراح تشعیرهای خمسه نظامی شاه تهماسب» جهت شناسایی نوع قلم‌پردازی و روش طراحی آثار و در نهایت تشخیص نگارگران این تشعیرها به تجزیه و تحلیل تشعیرهای خمسه نظامی شاه تهماسب و تطبیق آن با نگاره‌ها و تشعیرهای این دوره پرداخته است. اکبری و افضل‌طوسی (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان «ویژگی‌های شاخص تذهیب‌های نسخه خطی خمسه Add ms 25900، محفوظ در کتابخانه بریتانیا» قطعات تذهیب این نسخه را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده‌اند. همچنین میزان تنوع به کار گرفته شده توسط مذهب‌ان

جدول ۱. معرفی مشخصات و ویژگی‌های نسخه خمسه نظامی ۸۴۶ هـ.ق، (نگارنده، ۱۴۰۳)

موضوع نسخه و نویسنده	ادبیات فارسی، نظامی گنجوی
محل نسخه‌پردازی	هرات، دوره تیموری
منابع مورد استفاده در متن‌نگاری نسخه	مخزن الاسرار، خسرو و شیرین، لیلی و مجنون، هفت‌پیکر، اسکندرنامه
ویژگی‌های نسخه	توجه به خط و استفاده از خط نستعلیق، جدول‌کشی و ستون‌بندی صفحات به رنگ مشکی، زرین و لاجوردی، دو صفحه تمام مذهب در سرلوح نسخه، کاربرد تقسیمات هندسی و آرایه‌های تزئینی در برخی صفحات، تذهیب عنوان هر یک از اشعار نظامی در سراسر نسخه، تذهیب چهار صفحه ابتدای نسخه، توجه به جزئیات در نگاره‌ها از جمله کاربرد تزئینات غنی معماری

تصویر ۱. داستان پیرزن با سلطان سنجر، خمسه نظامی، www.bl.uk

تصویر ۲. دیدن خسرو، شیرین را در چشمه‌سار، خمسه نظامی، www.bl.uk

در باره این صحنه به دلیل ناشناس بودن حامی و مصوران آن نمی‌توان به راحتی سخن گفت. اما هنرپژوهانی چون توماس لنتز و گلن لوری با حدس و گمان معتقدند که در این نگاره لحظه‌ای از مجلس سلطان حسین بایقرا (۸۴۲-۹۱۲ ق/ ۱۴۳۸-۱۵۰۶ م) ثبت شده است. به گفته ایشان الگوی نگاره دو صفحه‌ای مذکور برگرفته از نقاشی‌های دو صفحه‌ای سده نهم ق. / پانزدهم م. است، آنهایی که پادشاهان بر تخت نشسته را دوره شده با ملازمان و خدمتکاران نشان می‌دهند (Lentz and Lowry, 1989: 258). البته این دو صفحه، هم در سطحی از جزئیات و هم در مرکز توجه قرار دادن فعالیت‌هایی چون نوشیدن، مهمانی، پذیرایی و تدارک غذا فاصله قابل توجهی از الگوهای مرسوم چون نگاره دو صفحه‌ای کلیله و دمنه بایسنغری دارند (Roxburgh, 2001: 12). الینور سیمز نیز درباره تأثیرپذیری این نقاشی‌ها می‌نویسد: عناصر تصویری نگاره مذکور از نقاشی «بزمی شاهانه در باغ» که در سال ۸۴۸ ق/ ۱۴۴۴ م در شیراز به پایان رسیده اقتباس شده است. (Sims, 2002: 115) گفته وی سبب تقویت این فرضیه می‌شود که چنین موضوعاتی ترفندی سیاسی برای اثبات دستاوردهای سلسله تیموری در بحبوحه بی‌ثباتی بوده‌اند. در این راستا می‌توان به گفته گلوبک نیز استناد کرد که حمایت شاهرخ از نسخه‌های خطی مصور در سال ۸۰۷ ق/ ۱۴۰۵ م و تأسیس کارگاه - کتابخانه‌ای منحصر به فرد تحت حمایت بایسنغر را مشروعیت بخشیدن به اصول و بنیادهای تیموری و اسلامی می‌داند. (Golombek, 1992: 8-9)

در پژوهش حاضر از بین ۱۹ نگاره این نسخه، ۱۰ نگاره به صورت هدفمند انتخاب شد. هر ۱۰ نگاره مضمون رزم و شکار دارند و صحنه‌ای از میدان نبرد را همراه با سپاهیان و یا صحنه شکار را به تصویر کشیده‌اند (تصاویر ۱ تا ۱۰).

تصویر ۶. نشستن بهرام گور با شاهدخت خوارزم در گنبد فیروزه، خمسه نظامی، www.bl.uk

تصویر ۳. رفتن خسرو به قصر شیرین، خمسه نظامی، www.bl.uk

تصویر ۷. جنگ میان اسکندر و دارا، خمسه نظامی، www.bl.uk

تصویر ۴. میجئون جنگ میان قبایل را نظاره می‌کند، خمسه نظامی، www.bl.uk

تصویر ۸. تسلی دادن اسکندر دارا را در حال مرگ، خمسه نظامی، www.bl.uk

تصویر ۵. کشتن بهرام گور ازدها را، خمسه نظامی، www.bl.uk

تصویر ۱۰. جنگ هفتم اسکندر با روسیان خمسه نظامی، www.bl.uk

تصویر ۹. دیدار اسکندر با زاهد، خمسه نظامی، www.bl.uk

اکثر جنگاوران تیر و کمان به همراه دارند. بعضی از آنها کمان را در دست خود دارند و در برخی هم کمان داخل کمان‌دان قرار گرفته است. کمان‌دان‌ها از جمله کمان‌دان اسکندر و دارا با نقوش زیبای اسلیمی، ختایی و حیوانی با ظرافت تزیین شده‌اند. گل‌های ختایی طلایی‌رنگ و برگ‌های اسلیمی سفیدرنگ بر زمینه مشکی‌رنگ کمان‌دان تصویر شده‌اند. علاوه بر این در مرکز کمان‌دان دو گل قرمز رنگ نقش بسته است (تصویر ۱۲). در این نگاره علاوه بر کمان و کمان‌دان، سلاح تیر نیز به خوبی تصویر شده است. تیرها داخل تیردان قرار دارند که بیشتر به شکل استوانه‌هایی به رنگ قهوه‌ای است و با نقوش اسلیمی و گل‌های ختایی طلایی‌رنگ تزیین شده و به کمر جنگاوران متصل شده است. به نظر می‌رسد تیردان از جنس چرم است و اطراف آن با نوارهای چرم مشکی‌رنگ تزیین شده است. در انتهای تیرها نیز

تصویر ۱۱. اجزای کمان، خمسه نظامی، صفحه ۲۳۴v، www.bl.uk

بررسی انواع ابزارآلات جنگی در نگاره‌های نسخه خمسه نظامی ۸۴۶ هـ.ق

تیر و کمان

صنعت‌گران کمان را معمولاً با استفاده از ترکه نازک، محکم و صاف می‌ساختند و دو طرف کمان را به وسیله زه به هم متصل می‌کردند. زه کمان با پوست گاو میش و یا توسط الیاف گیاهی و گاهی هم از فلزات ساخته می‌شده است. در بیشتر نگاره‌ها کمان اغلب در داخل کمان‌دان که در فارسی به آن کمان‌چوله گفته می‌شود، قرار گرفته است (پوردوود، ۱۳۴۵: ۲۹). تیرها از سه قسمت تشکیل شده است که شامل پیکان یا نوک تیر، بدنه تیر و انتهای تیر است. پیکان یا نوک تیر ابتدا با استفاده از سنگ چخماق ساخته می‌شده است. با گذشت زمان و پیشرفت صنعت ساخت ابزارآلات جنگی استخوان و فلزات جایگزین آن شد. پیکان علاوه بر کاربرد به عنوان سر تیر، بر روی سر نیزه هم استفاده می‌شده است. قسمت بدنه تیر توسط ترکه صاف و با دوامی ساخته می‌شده است. صنعت‌گران برای اینکه تیر به صورت مستقیم حرکت کند، در قسمت انتهای آن پر پرنده قرار می‌دادند. در نگاره تسلی دادن اسکندر دارا را در حال مرگ، ابزارآلات جنگی مختلف از جمله تیر و کمان نقش بسته است. در قسمت وسط نگاره و میدان جنگ، یک کمان بر روی زمین افتاده است که با جزئیات تصویر شده است و ویژگی‌های این سلاح را به خوبی نشان می‌دهد (تصویر ۱۱). علاوه بر این

جوهردار بوده است. چراکه با تشکیل حکومت تیموریان صنعت فلزکاری و به‌ویژه فولادسازی رونق زیادی گرفته است (کارآمد، گل‌عذار، مشتاق‌خراسانی، اعتضادی ۱۳۸۹: ۱). بعضی از مورخان دوره تیموری را دوره شکوفایی و رونق صنایع و تسلیحات نظامی می‌دانند. در این دوره صنعت‌گران مهارت خود را در ساخت سلاح سرد از فولاد و طلاکوبی تیغه‌ها به خوبی نمایش دادند. در نگاره جنگ میان اسکندر و دارا نمونه‌هایی از شمشیرهای دوره تیموری را می‌توان مشاهده کرد. در دست سربازان شمشیرهای کشیده و بلندی به رنگ مشکی با قبضه‌های طلاکوب مشاهده می‌شود. در قسمت پایین نگاره، شمشیری در دست یک سوارکار قرار دارد. این شمشیر فرم راست و صافی دارد که تیغه آن در انتها نوک‌تیز می‌شود. قبضه شمشیر که در دست سوارکار قرار دارد دارای تزیینات طلاکاری است (تصویر ۱۴). در نگاره دیدار اسکندر با زاهد تصویر شمشیر که در داخل غلاف قرار دارد و در دست یک مرد است، مشاهده می‌شود. غلاف شمشیر به رنگ سیاه است که با گل‌های ختایی و نقوش اسلیمی

تصویر ۱۴. شمشیر با فرم راست و صاف، خمسه نظامی، صفحه 231v، f.

www.bl.uk

تصویر ۱۵. غلاف شمشیر، خمسه نظامی، صفحه 250v، f. www.bl.uk

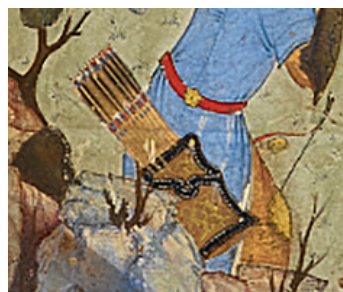
پر پرنده قرار دارد (تصویر ۱۳). به‌طورکلی ابزار جنگی غالب در این نگاره تیر و کمان است که با ظرافت و زیبایی تصویر شده است. تیر و کمان در سایر نگاره‌های مورد بررسی هم تصویر شده است و هر ۱۰ نگاره حاوی تصویر این سلاح هستند.

شمشیر

شمشیر پرکاربردترین و معروف‌ترین ابزار جنگی است. در دوره تیموری مانند دوره‌های قبل شمشیرهای خمیده به عنوان سلاح ضربتی مرسوم نبوده است؛ بلکه شمشیرهایی راست که تیغه‌های پهن داشتند استفاده می‌شده است. بر روی دسته این شمشیرها نقش جنگ بین اژدها و عنقا دیده می‌شود که بر روی زمینه‌ای با شاخ و برگ طلایی‌رنگ قرار گرفته است (کونل، ۱۳۶۸: ۱۲۵). به محل دست گرفتن شمشیر توسط جنگاور، قبضه یا مشته شمشیر گفته می‌شود. در اکثر نگاره‌های دوره تیموری این شمشیر با تزییناتی از ورقه‌های طلا مشاهده می‌شود. شمشیرها در دوره‌های گذشته انحنای داشتند و دارای تیغه‌های پهن بودند. در دوره سلجوقی شمشیرها انحنای داشتند ولی در دوره تیموری به شکل صاف و با تیغه‌هایی نوک‌تیز ساخته می‌شدند. در این دوره ایران جز مهم‌ترین مناطق ساخت تیغه شمشیرهای فولادی

تصویر ۱۲. کمان و کمان‌دان، خمسه نظامی، صفحه 234v، f. www.bl.uk

تصویر ۱۳. تیر و تیردان، خمسه نظامی، صفحه 234v، f. www.bl.uk

طلایی‌رنگ تزئین شده است (تصویر ۱۵). علاوه بر این در نگاره دیدن خسرو، شیرین را در چشمه‌سار، غلاف شمشیر خسرو با جزییات به تصویر کشیده شده است. این غلاف سفیدرنگ است و در فواصل مشخص دارای تزیینات ظریف طلاکاری است (تصویر ۱۶). در برخی از سایر نگاره‌های مورد بررسی نیز شمشیر به کار رفته است که از لحاظ فرم و سبک با یکدیگر تفاوتی ندارند. به‌طورکلی در این نگاره‌ها می‌توان به‌وضوح تغییرات ایجاد شده در فرم و شکل ظاهری شمشیرهای دوره تیموری را با شمشیرهای دوره سلجوقی که انحنا زیاد و تیغه پهن داشتند را مشاهده کرد.

تصویر ۱۶. شمشیر به همراه غلاف، خمسه نظامی، صفحه ۴۴v، f. 44v، www.bl.uk

تصویر ۱۷. سپر با فرم مدور، خمسه نظامی، صفحه ۲۳۴v، f. 234v، www.bl.uk

تصویر ۱۸. سپر با فرم محدب، خمسه نظامی، صفحه ۲۳۱v، f. 231v، www.bl.uk

تصویر ۱۹. سپر با نقوش گیاهی، خمسه نظامی، صفحه ۲۳۱v، f. 231v، www.bl.uk

سپر

سپر وسیله‌ای است که در جنگ‌ها مبارزان از آن، جهت حفاظت از خود در مقابل ضربه‌های ابزارآلات جنگی دشمن از جمله شمشیر، نیزه، گرز و تیر استفاده می‌کردند و معمولاً در دست چپ نگه داشته می‌شده است. در دوره تیموری سپرها یا به شکل دایره بودند و یا فرم محدب داشتند، گاهی هم به صورت مربع ساخته می‌شدند. در این دوره سپرها تزییناتی مانند کنده‌کاری، نقوش هندسی، نقوش برگ با طومارهای مارپیچ داشتند (پوپ و اکرم، ۱۳۸۷: ۲۹۶۸). در نگاره‌های دوره تیموری تزیینات بسیار زیبایی در سپرها مشاهده می‌شود. در نگاره تسلی دادن اسکندر دارا را در حال مرگ، انواع سپر به انواع ابزارآلات جنگی با جزییات تصویر شده است. در تصویر ۱۷ یک سپر دایره‌ای شکل با زمینه‌ای به رنگ‌های قرمز، آبی و مشکی بر روی زمین افتاده است. این سپر با نقوش اسلیمی و گل‌های ختایی به رنگ سفید، طلایی و نارنجی تزئین شده است. در وسط آن نیز تزیینات طلاکاری مشاهده می‌شود. در تصویر ۱۸ نیز که مربوط به نگاره جنگ میان اسکندر و دارا است، سپری با فرم محدب در دست یک جنگاور قرار دارد که توسط آن از خود در مقابل ضربات نیزه دشمن محافظت می‌کند. این سپر نارنجی‌رنگ است و اطراف آن با نقوش هندسی و مرکز آن با طلاکاری تزئین شده است. علاوه بر این در تصویر ۱۹ یک سپر دایره‌ای شکل به رنگ قرمز در دست سربازی قرار دارد که با نقوش گیاهی از جمله گل و برگ به رنگ‌های سیاه، طلایی، سفید و نارنجی باظرافت تزئین شده است. در مجموع از ۱۰ نگاره مورد بررسی در ۳ نگاره سلاح سپر تصویر شده است. فرم سپرها و جزییات به‌کاررفته در تزئین آنها با ویژگی‌های ارانه شده از سپرهای دوره تیموری در منابع هماهنگی دارد.

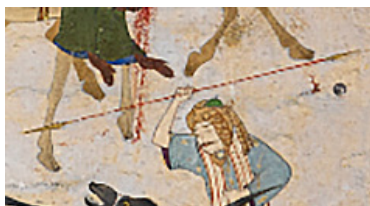
نمی‌شود اما خنجرهای ترکی و عربی، اغلب انحنای شدیدی دارند. هرچند به نظر می‌رسد تیغه‌های منحنی و صاف کم‌وبیش در میان همه ملت‌ها و اقوام رایج بوده است (رومانوسکی، ۱۳۴۶: ۸). دسته خنجر، بسته به کاربری آن، از جنس‌های مختلف چون استخوان، چوب، عاج، شاخ حیوانات، سنگ و طلا ساخته می‌شد. دسته خنجر را معمولاً بیش از دیگر اجزای آن، تزیین می‌کردند. غلاف خنجر را معمولاً از چرم و مخمل یا چوب، نقره، برنج و فلزات دیگر، که گاه با چرم پوشانده می‌شد، می‌ساختند (پولاک، ۱۳۶۱: ۱۰۹). در نگاره‌هایی با مضمون جنگ معمولاً به پهلوی فرماندهان خنجری‌های متنوعی از جمله خنجرهایی با دسته‌هایی از جنس طلا بسته شده است. در نگاره تسلی دادن اسکندر دارا در حال مرگ، انواع مختلفی از خنجر تصویر شده است. یک نمونه آن که به کمر جنگاوری بسته شده است، تیغه صاف و نوک تیزی دارد. دسته آن سفیدرنگ و تیغه آن به رنگ طلایی است (تصویر ۲۳). در نگاره دیدار اسکندر با زاهد نیز سلاح خنجر مشاهده می‌شود. در این نگاره خنجر به

تصویر ۲۰. نیزه با دسته بلند و دو سرنیزه، خمسه نظامی، صفحه 121v f. www.bl.uk

تصویر ۲۱. سرنیزه نوک تیز و بلند، خمسه نظامی، صفحه 121v f. www.bl.uk

تصویر ۲۲. نیزه با دو سرنیزه، خمسه نظامی، صفحه 121v f. www.bl.uk

نیزه

سلاح نیزه برای دفاع و یا حمله استفاده می‌شده است و از دو قسمت تشکیل شده است. قسمت اول سرنیزه یا نوک پیکان است که از جنس فلزات مختلف ساخته می‌شده است. سرنیزه‌های دوره تیموری معمولاً از جنس آهن، بلند، نوک تیز و برنده بودند. قسمت دوم دسته نیزه است که از جنس چوب ساخته می‌شده است. به این شکل امکان پرتاب نیزه‌ها وجود داشته است (وارد، ۱۳۸۴: ۷۵). در نگاره‌های باقی‌مانده از دوره تیموری نیزه‌هایی با دسته‌های بسیار بلند و با رنگ‌های گوناگون با سرهای فلزی طلایی رنگ تصویر شده است. در نگاره مجنون جنگ میان قبایل را نظاره می‌کند، نمونه‌هایی از این نیزه‌ها مشاهده می‌شود. یک نیزه با دسته‌ای باریک و بلند در دستان مردی قرار دارد؛ درحالی‌که به وسیله آن به فردی حمله کرده است. در دو طرف این نیزه، سرنیزه فلزی و به رنگ طلایی قرار دارد. سرنیزه‌ای که در قسمت جلو قرار دارد نوک تیز و بلند است و پارچه سفیدرنگی به آن متصل است، در صورتی‌که سرنیزه‌ای که در انتها قرار دارد نسبت به آن کوچک‌تر است (تصویر ۲۰ و ۲۱). علاوه بر این در تصویر ۲۲ نیز مردی دیده می‌شود که نیزه‌ای در دست دارد و در حال حمله است. این نیزه هم دسته باریک و بلندی دارد و در دو طرف آن سرنیزه‌های نوک تیز و شبیه به هم به رنگ طلایی قرار دارد.

خنجر

خنجر کاردی است با نوک خمیده و صاف که دو لبه برنده دارد و کوچک‌تر از قمه جنگی است. خنجر دو نوع است؛ نوع اول لبه صافی دارد و نوع دوم لبه دندانه‌دار دارد (پوردوود، ۱۳۴۵: ۲۳). در واقع خنجر، جنگ‌افزار سبک انفرادی فلزی و کوچک، شبیه چاقو، با تیغه‌ای تیز و نوک‌دار است. در دوره اسلامی خنجرها از نظر جنس، ساخت، تزیینات و کاربرد، بسیار متنوع بوده‌اند. گاه اجزای یک خنجر، چون دسته و تیغه و غلاف، در شهرها و مناطق گوناگون ساخته می‌شده و از این‌رو، بیان ویژگی‌های کلی درباره ساخت، جنس و تزیینات خنجرهای یک منطقه یا سرزمین، مشکل و گاه غیرممکن است. هر خنجر متشکل از دو جزء دسته یا قبضه و تیغه، و نیز غلافی برای محافظت از آن است. تیغه جزء اصلی خنجر است و معمولاً از فولاد سخت ساخته می‌شود. تیغه یک یا دو لبه تیز دارد و معمولاً در وسط آن شیار تعبیه می‌شود. یکی از وجوه ممیزه خنجرهای مناطق گوناگون، انحنا یا صافی تیغه آنهاست. خنجرهای ایرانی عموماً تیغه‌های صاف دارند و معمولاً در آنها هیچ‌گونه ناوی دیده

نگاره داستان پیرزن با سلطان سنجر تصویر شده است، نشان می‌دهد. تبر در دستان غلامی سپاه‌پوست قرار دارد که جلوی کاروان حرکت می‌کند. این تبر دسته باریک و کوتاهی به رنگ قرمز دارد و سر تبر نیز به رنگ طلایی است. در نگاره رفتن خسرو به قصر شیرین، نوعی تبر تصویر شده است که سر آن سپاه‌رنگ و از جنس فولاد است (تصویر ۲۶).

گرز

گرز را می‌توان کهن‌ترین ابزار جنگی جهان دانست؛ زیرا هر چوبی برای شکار یا پیکار ابزار مناسبی می‌توانسته باشد. کهن‌ترین و ساده‌ترین شکل گرز، چماق چوبی کوتاه با کره گردی در انتها بوده که از عصر حجر تا امروز در شرق میانه به کار می‌رود (پوپ، ۱۳۸۷: ۲۹۷۸). در ادبیات فارسی هشت کلمه گوپال یا

کمربند مردی متصل شده است. این خنجر هم دسته‌ای به رنگ سفید دارد و تیغه صاف و نوک‌تیزی دارد که طلایی‌رنگ است و دسته و غلاف آن با جواهرات تزیین شده است (تصویر ۲۴).

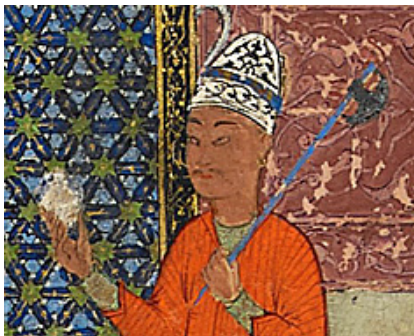
تبر

ابزاری جنگی است که دسته‌ای محکم و کوتاه از جنس فولاد و یا از جنس چوب دارد. در انتهای دسته، زائده تیز و مستحکمی به فرم مربع قرار گرفته است که خمیدگی دارد. تبر به عنوان یک نوع ابزار رزم ضربات قدرتمند و مهلکی را به دشمن وارد می‌کند و به‌ویژه برای از هم پاشیدن زره و کلاه‌خود سربازان به کار می‌رفته است. در دوره تیموری سطح تبرها معمولاً بدون تزیینات بوده است (پوردوود، ۱۳۴۵: ۲۳). تصویر ۲۵ یک نوع تبر را که در

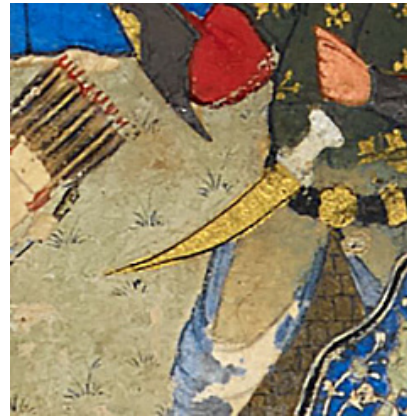
تصویر ۲۵. تبر با دسته باریک و کوتاه، خمسه نظامی، صفحه 18r، f.

www.bl.uk

تصویر ۲۶. تبر فولادی با سر تبر کوچک، خمسه نظامی، صفحه f، 77v، f.

www.bl.uk، 18r

تصویر ۲۳. خنجر با تیغه صاف و نوک‌تیز، خمسه نظامی، صفحه 234v، f.

www.bl.uk

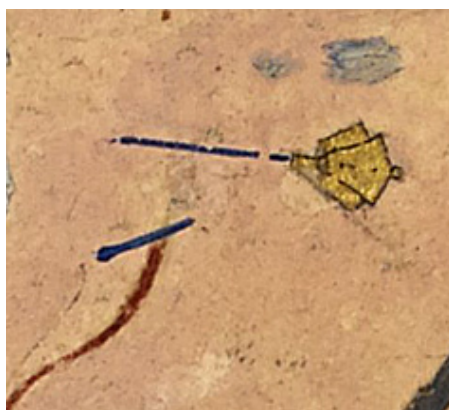
تصویر ۲۴. خنجر تزیین شده با جواهرات، خمسه نظامی، صفحه 250v، f.

www.bl.uk

در همه دوره‌های تاریخی استفاده می‌شده است (احسانی، ۱۳۶۸: ۸۹). کلاه‌خودها دو نوع هستند. یک نوع آن که کلاه‌خود کاسه‌ای یا طاس نام دارد، کلاه آهنی و یا فولادی گردی است که به اندازه کاسه سر ساخته می‌شده است. این نوع کلاه‌خود فقط از قسمت سر مبارزان محافظت می‌کرده است. در بالای آن زائده نوک‌تیزی قرار می‌گرفته که جهت تشخیص لشکر خودی پرچم کوچکی روی آن نصب می‌شد (کونل، ۱۳۶۸: ۱۲۵). نوع دوم کلاه‌خودهایی هستند که مثل زره با استفاده از حلقه‌های ریز فولادی ساخته می‌شدند. این کلاه‌خودها علاوه بر قسمت سرشانه، بینی، گوش‌ها و پشت گردن را هم پوشش می‌داده و محافظت می‌کرده است. بدنه آنها را نیز توسط طرح‌ها و کتیبه‌های اسلیمی که با تارهای نقره‌ای ظریفی ساخته می‌شدند، تزیین می‌کردند (غیبی، ۱۳۸۴: ۴۵۳). در نگاره‌های خمسه نظامی کلاه‌خود کاربرد زیادی داشته است و هر دو نوع آن تصویر

تصویر ۲۷. گرز با دسته‌ای باریک و کشیده، خمسه نظامی، صفحه 231v، f. www.bl.uk

تصویر ۲۸. گرز با زائده‌های چند پر و کشیده، خمسه نظامی، صفحه 231v، f. www.bl.uk

کوپال، لخت، لت، سرپاس یا سرپاش، دبوس، یک ضخیم و میل در معنای گرز به کار رفته‌اند. علاوه بر گرزهایی که ذکر شد، در شاهنامه از گرز دیگری به نام «گرز گاوسر» نیز یاد شده است که منسوب به فریدون است و به یاد گاوی که او را بزرگ کرده ساخته شده است (کزازی، بی تا: ۲۵). از جمله ویژگی‌های مشابه؛ یکسری پرهایی است که به ستون مرکزی متصل شده و آن را برآمده و برجسته می‌کند. این زائده‌ها در بسیاری از نمونه‌های گرز، قابل مشاهده هستند. برخی از سرگرزها کوتاه، کروی و یا گرد هستند. برخی دیگر تخم‌مرغی و یا گلابی شکل هستند. در بین این سرگرزها نمونه‌های باریک و بلند هم وجود دارد. نمونه‌هایی هم هستند که با سر انسان یا حیوان استادانه طراحی شده‌اند. بعضی از آنها سطحی صاف و هموار و برخی دیگر دارای سطوحی میخی شکل و یا قبه‌دار هستند (مشتاق خراسانی، ۱۳۸۴: ۱۲). گرز سلاحی است که در جنگ‌های تن‌به‌تن استفاده می‌شده است و برای تخریب زره و زخمی کردن دشمن به کار می‌رفته است. گرزها معمولاً از فلزات مختلف مانند مس، آهن، مفرغ و برنز ساخته می‌شده است. سر گرز شکل‌های مختلفی داشته است. گرزهای زره شکن سرهای گل‌میخ‌دار و سنگینی داشتند که به همین دلیل از این برای کوبیدن و خرد کردن زره یا سپر دشمن به کار می‌رفته است. گرزهای مورد استفاده سربازان پیاده‌نظام معمولاً بسیار باریک بوده است. در منابع تاریخی از گرز تیمور که به شکل سر حیوان بوده یاد شده است (پوردادود، ۱۳۴۵: ۲۳). در نگاره‌های مورد بررسی یک گرز در نگاره جنگ میان اسکندر و دارا تصویر شده است (تصویر ۲۷). در این نگاره مرد سوارکار با گرز سیاه‌رنگ، با قدرت آماده ضربه‌زدن به حریف است. گرز دسته‌ای باریک و کشیده به رنگ سیاه دارد. سر آن گل‌میخ‌دار و دندانه‌دار است و زائده‌ای قبه‌مانند بر روی آن قرار گرفته است. علاوه بر این در نگاره جنگ میان اسکندر و دارا نیز تصویر گرز مشاهده می‌شود که بر روی زمین افتاده است. این گرز نیز شبیه به تصویر گرز قبلی است. دسته بلندی به رنگ سیاه دارد. سر آن طلایی‌رنگ است و زائده‌های چند پر و کشیده با فرم تیز دارد (تصویر ۲۸).

کلاه‌خود

کلاه پولادین و آهنینی است که روی سر قرار می‌گرفت و سروصورت را از ضربات ادوات جنگی دشمن محافظت می‌کرد (ذکاء، ۱۳۵۰: ۱۹۰). برخی از انواع کلاه‌خود جهت حفاظت گردن، بینی و گوش، قطعات فلزی و پلاک دارند. این ابزار جنگی

بود که با حلقه‌های کوچک بافته می‌شد و بلندی آن تا زانو می‌رسید. حلقه‌های زره در دوره تیموری اکثراً مقطع تخت دارند و چهارگوش هستند و هنوز در آنها سیم آهنی گرد استفاده نمی‌شد و حلقه‌های زره را به وسیله پرچ محکم می‌کردند (پوپ و اکرم‌ن، ۱۳۸۷: ۲۹۶۲). زره دو فرم کلی دارد. یک فرم آن جلو بسته است و به وسیله قطعات مستطیل شکل ساخته می‌شده است؛ این قطعات مستطیل شکل، جلو و پشت سینه را می‌پوشانده است. نوع دوم نیم‌تنه‌ای است که در جلو سینه توسط بست‌های فلزی بسته می‌شده و آستین‌کوتاهی هم داشته است (غیبی، ۱۳۸۴: ۴۵۱). در نگاره جنگ میان اسکندر و دارا برخی از سربازان زره پوشیده‌اند. در تصاویر ۳۱ و ۳۲ جلو و پشت یک نوع از این زره‌ها نشان داده شده است. این زره‌ها قسمت پشت و جلوی سینه را پوشانده است و از تکه‌های فلزی مستطیل شکل ساخته شده است. زره مانند نیم‌تنه فقط قسمت بالاتنه سربازان را تا کمر

شده است. در نگاره تسلی دادن اسکندر دارا را در حال مرگ، کلاه‌خود کاسه‌ای یا طاسی را می‌توان مشاهده کرد. در قسمت پایین نگاره دو سرباز با کلاه‌خودهای کاسه‌ای قرار دارد. هر دو کلاه‌خود تزیینات طلاکاری دارند. در بالای هر دو زانده‌ای قرار دارد که درون آنها پرچم‌های رنگی کوچکی نصب شده است (تصویر ۲۹). علاوه بر این در نگاره جنگ میان اسکندر و دارا نوع دوم کلاه‌خود مشاهده می‌شود. در قسمت بالا کلاه‌خود گرد طلایی‌رنگی قرار گرفته که به اندازه کاسه سر است و بر روی آن پرچم کوچکی قرار دارد. بخش دوم آن از حلقه‌های ریز فولادی ساخته شده است که ناحیه پشت گردن و گوش‌ها را پوشش می‌دهد (تصویر ۳۰). به‌طورکلی در نگاره‌های این نسخه کلاه‌خودها از نظر فرم و تزیینات تنوع زیادی دارند که نشان‌دهنده ظرافت و مهارت استادکاران است.

زره

زره پوششی از جنس فولاد بود که در هنگام نبرد، بدن را از صدمات انواع ابزارآلات جنگی محافظت می‌کرد. در واقع تن‌پوش اصلی لشکریان در زمان جنگ زره‌های آهنی و فولادی

تصویر ۳۱. زره ساخته شده با قطعات مستطیل شکل، خمسه نظامی، صفحه
www.bl.uk .f. 231v

تصویر ۲۹. کلاه‌خود کاسه‌ای یا طاسی، خمسه نظامی،
www.bl.uk .f. 234v

تصویر ۳۲. بست‌های فلزی در پشت زره، خمسه نظامی، صفحه 231v .f.
www.bl.uk

تصویر ۳۰. کلاه‌خود همراه با حلقه‌های ریز فولادی خمسه نظامی، صفحه f.
www.bl.uk ,231v

خمسه نظامی انواع مختلفی از زانوبند و ساقبند تصویر و ارائه شده است. در تصویر ۳۳ مبارزی دیده می شود که دو دست او به وسیله ساقبند محافظت می شود. این ساقبندهای طلائی رنگ از مچ دست تا آرنج را پوشانده اند. ساقبندها از دو قسمت زیرین و رویین تشکیل شده اند. بخش رویی بالاتر از آرنج و تکه زیرین پایین تر از آرنج قرار گرفته است، این دو تکه به احتمال زیاد در هم قفل می شوند. در تصویر ۳۴ نیز نوعی زانوبند دیده می شود. این زانوبند تکه آهنین بلندی است که از قسمت مچ پا تا زانو را در جلو پوشانده است. قسمت زانو به قطعه ای دایره شکل که روی آن نقش گلی برجسته قرار دارد، متصل شده است. این زانوبند از پشت توسط چند بند بسته شده است. تصویر ۳۵ نوع دیگری از زانوبند را به پای سربازان نشان می دهد. این نوع زانوبند از حلقه های ریز بافته شده، تشکیل شده است. بر روی زانو قطعه ای مدور و طلائی رنگ با خطوط عمودی به شکل برگ گل است که قبه ای کوچک بر روی آن قرار گرفته است.

طبل باز

این نوع طبل در قرن های اولیه اسلامی قبل از اختراع اسلحه استفاده می شده است. طبل کوچکی بوده است که در جلوی زین اسب آویزان می شده است و در صحنه های شکار، باز شکاری را از طریق صدای آن از آسمان فرامی خواندند (احسانی، ۱۳۶۸: ۲۲۶). طبل باز علاوه بر شکار در میدان رزم هم به کار می رفته است. جنگاوران از این طبل در موقعیت های مختلفی مانند پیروزی، شیبخون زدن، جمع آوری و حرکت سپاهیان، روحیه دادن و ایجاد نشاط در هم رزمان و اضطراب و ترس در دشمنان و

تصویر ۳۵. زانوبند ساخته شده با حلقه های خمسه نظامی، صفحه فولادی، f. www.bl.uk, 234v

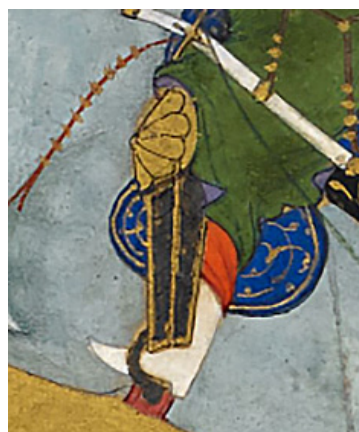
پوشانده است و از قسمت جلو و پشت به وسیله بست های فلزی بسته شده است. زره به وسیله نقوش ظریف هندسی مستطیل شکل تزیین شده است و طلائی رنگ است که ظاهراً از جنس برنج ساخته شده است.

زانوبند، ساقبند

این پوشش های فولادین در زمان جنگ استفاده می شدند و از زانو، بازو و ساق دست و ساق پا محافظت می کردند. زانوبند و ساقبند پوشش های فولادی بودند که در جنگ ها از دست و پا در مقابل ضربات ابزار آلات جنگی دشمن محافظت می کردند. زانوبندها روی زانو و ساق پا را محافظت می کرد و به وسیله بندهای چرمی از پشت محکم و بسته می شد. ساقبند از مچ دست تا آرنج و یا روی شانه را حفظ می کرد (ذکاء، ۱۳۵۰: ۱۹۱). در نگاره های

تصویر ۳۳. ساقبند با دو قسمت زیرین و رویین خمسه نظامی، صفحه f. www.bl.uk, 121v

تصویر ۳۴. اجزای زانوبند خمسه نظامی، صفحه f. 231v, www.bl.uk

نگاره جنگ میان اسکندر و دارا نیز این نوع طبل مشاهد می‌شود. طبل به زین اسب متصل شده و سرباز با ابزاری به نام دوال بر روی آن می‌کوبد. طبل رنگ طلائی دارد و اطراف آن با نقوش هندسی مستطیل شکل و سیاه‌رنگ تزیین شده است (تصویر ۳۷). علاوه بر این در نگاره دیدار اسکندر و زاهد نیز نمونه دیگری از این نوع طبل تصویر شده است. طبل به قسمت بالایی زین اسکندر بسته شده است. رنگ آن طلائی و فاقد تزیین است و نگارگر فرم آن را به خوبی تصویر کرده است که این توجه به بازنمایی دقیق آن را نشان می‌دهد (تصویر ۳۸).

نشان دادن هیبت و شکوه پادشاهان و مبارزان استفاده می‌کردند (عالی‌پور، ۱۳۹۹: ۱۰۰). در نگاره‌های دوره تیموری تصویر این نو طبل با یک فرم اصلی درحالی‌که به قسمت بالایی زین اسب متصل شده است، در صحنه‌های جنگ یا شکار مشاهده می‌شود. در نگاره‌های خمسه نظامی انواع مختلفی از این طبل وجود دارد. در نگاره داستان پیرزن با سلطان سنجر، نمونه‌ای از این طبل تصویر شده است درحالی‌که به زین اسب سلطان سنجر متصل است. این طبل ابعاد کوچکی دارد و طلائی‌رنگ است و به نقوش اسلیمی تزیین شده است (تصویر ۳۶). در

تصویر ۳۸. طبل باز خمسه نظامی، صفحه ۲۵۰v، www.bl.uk، f. 250v

تصویر ۳۷. طبل باز، خمسه نظامی، صفحه ۲۳۱v، www.bl.uk، f. 231v

تصویر ۳۶. طبل باز تزیین شده با نقوش اسلیمی خمسه نظامی، صفحه ۱۸r، www.bl.uk، f. 18r

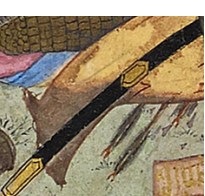
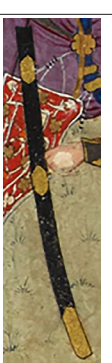

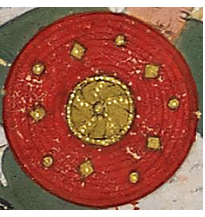

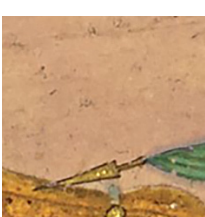

جدول ۲. ابزارآلات جنگی در نگاره‌های مورد بررسی خمسه نظامی ۸۴۶ هـ ق، (نگارنده، ۱۴۰۳).

				کمان
				تیردان

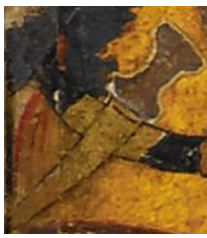

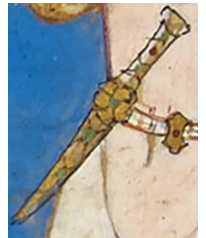
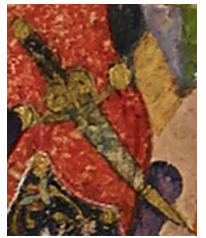
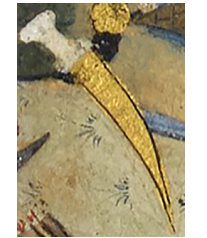

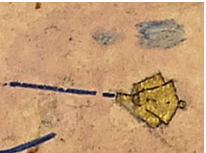

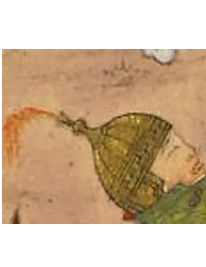

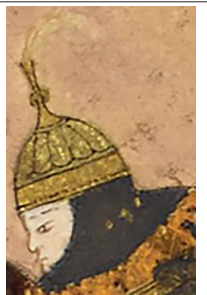

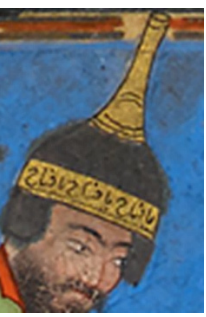

ادامه جدول ۲. ابزارآلات جنگی در نگاره‌های مورد بررسی خمسه نظامی ۸۴۶ هـ.ق، (نگارنده، ۱۴۰۳).

					<p>کمان‌دان تیر</p>
					
					
					

ادامه جدول ۲. ابزارآلات جنگی در نگاره‌های مورد بررسی خمسه نظامی ۸۴۶ هـ.ق، (نگارنده، ۱۴۰۳).

					شمشیر
					
					سپر
					
					نیزه

ادامه جدول ۲. ابزارآلات جنگی در نگاره‌های مورد بررسی خمسه نظامی ۸۴۶ هـ.ق، (نگارنده، ۱۴۰۳).

					خنجر
					تبر
					گرز
					کلاه خود
					
					

ادامه جدول ۲. ابزارآلات جنگی در نگاره‌های مورد بررسی خمسه نظامی ۸۴۶ هـ ق، (نگارنده، ۱۴۰۳).

					زره
					ساق‌بند
					زانوبند
					طبل باز
					

نتیجه‌گیری

است که به اندازه کاسه سر است و در بالای آن زانده‌ای قرار دارد که درون آنها پرچم‌های رنگی کوچکی نصب شده است. نوع دوم شامل دو قسمت است. در قسمت بالا کلاه‌خود گرد طلایی رنگی قرار گرفته که به اندازه کاسه سر است و بر روی آن پرچم کوچکی قرار دارد. قسمت دوم آن از حلقه‌های ریز فولادی ساخته شده است که ناحیه پشت گردن و گوش‌ها را پوشش می‌دهد. زره‌ها نیز مانند نیم‌تنه قسمت پشت و جلوی سینه را پوشانده است و از تکه‌های فلزی مستطیل شکل ساخته شده است و به وسیله نقوش ظریف هندسی مستطیل شکل تزئین شده است. علاوه بر این در نگاره‌های خمسه نظامی انواع مختلفی از زانوبند و ساق‌بند تصویر شده است. ساق‌بندها از دو بخش زیرین و روئین تشکیل شده‌اند. بخش روئین بالاتر از آرنج و تکه زیرین پایین‌تر از آرنج قرار گرفته است، که به احتمال زیاد در هم قفل می‌شوند. زانوبند نیز به دو شکل تصویر شده است. نوع اول تکه آهنین بلندی است که از قسمت میانی تا زانو را در جلو پوشانده است. قسمت زانو به قطعه‌ای دایره شکل که روی آن نقش گلی برجسته قرار دارد، متصل شده است. نوع دوم از حلقه‌های ریز بافته شده، تشکیل شده است. بر روی زانو قطعه‌ای مدور و طلایی رنگ با خطوط عمودی به شکل برگ گل است که قبه‌ای کوچک بر روی آن قرار گرفته است. تصویر ابزارآلات جنگی در نگاره‌های خمسه نظامی ۸۴۶ هـ.ق نشان‌دهنده پیشرفت و تنوع در ساخت ابزارهای جنگی ایران در دوره تیموری است که می‌تواند نقش مهمی را در شناسایی ویژگی‌های هنر و فرهنگ ایران داشته باشد.

منابع

- سابراهیمی‌ناغانی، حسین (۱۳۸۸)، مطالعه تطبیقی شکل انسان در نگارگری مکتب هرات و نقاشی قاجار، جلوه هنر، ۲۸-۱۳.
- احسانی، محمدتقی (۱۳۶۸)، *هفت هزار سال هنر فلزکاری*، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- اکبری، الهام؛ افضل‌طوسی، عفت‌السادات (۱۴۰۱)، ویژگی‌های شاخص تذهیب‌های نسخه خطی خمسه Add ms 25900، محفوظ در کتابخانه بریتانیا، نشریه رهبویه هنر/هنرهای تجسمی، ۲۲، ۸۱-۹۶.
- امیراشد، سولماز (۱۳۹۹)، هنرمندان طراح تشعیرهای خمسه نظامی شاه تهماسب، *کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۸۱، ۵۳-۲۸.
- بیک‌مرادی، نرگس (۱۳۸۷)، بررسی تطبیقی فرم و رنگ در دو نگاره: به بند کشیدن ضحاک در شاهنامه بایسنقری و شاهنامه شاه تهماسبی، فصلنامه هنر پاییز، ۷۷، ۲۶۰-۲۴۲.
- بینیون، لورنس (۱۳۹۶)، *تاریخ تحلیلی هنر نگارگری ایرانی*، ترجمه محمد ایرانمنش، تهران: امیرکبیر.

در دوره تیموری در صنعت ساخت ابزارآلات جنگی تغییر و تحول و دگرگونی ایجاد شد. در این دوره صنعت‌گران مهارت خود از طریق ساخت ابزارآلاتی از جنس فولاد و تزئینات طلاکاری به اوج رساندند به طوری که انعکاس آنها در نگارگری دوره تیموری قابل مشاهده است و این تحول در نگاره‌های این دوره به زیبایی تصویر و ثبت شده است. از آنجاکه هنر نگارگری صنایع و هنرهای دوره خود را بازتاب می‌دهد، تحلیل و بررسی نگاره‌های باقی‌مانده از دوره تیموری به شناخت انواع مختلف این ابزارها و ویژگی‌های آنها کمک زیادی می‌کند. هنرمندان نگارگر دوره تیموری در آثار خود مهارت فلزکاران را در ساخت انواع مختلف ابزارآلات جنگی به خوبی تصویر کردند. آنها عناصر و اجزای ابزارآلات جنگی را در صحنه‌های نبرد و شکار با مهارت و دقت بی‌نظیری ارائه کردند. از این‌رو در این پژوهش ابزارآلات جنگی به کاررفته در نگاره‌های نسخه خمسه نظامی ۸۴۶ هـ.ق محفوظ در کتابخانه بریتانیا مربوط به اواخر دوره تیموری شناسایی و بررسی شد. با تحلیل و بررسی نگاره‌های این نسخه ابزارآلات جنگی مختلف آن دوره را می‌توان مشاهده کرد. تیر و کمان و همچنین تیردان و کمان‌دان از جمله ابزار جنگی هستند که در نگاره‌های این نسخه با جزئیات به تصویر درآمده است. کمان‌دان‌ها با نقوش زیبای اسلیمی، ختایی و حیوانی باظرافت تزئین شده‌اند. علاوه بر کمان و کمان‌دان، سلاح تیر نیز به خوبی تصویر شده است. تیرها داخل تیردان قرار دارند که بیشتر به شکل استوانه‌هایی به رنگ قهوه‌ای است و با نقوش اسلیمی و گل‌های ختایی طلایی رنگ تزئین شده و به کمر جنگاوران متصل شده است. در انتهای تیرها نیز پر پرنده قرار دارد. شمشیرهای به تصویر درآمده فرم کشیده و بلندی دارند، تیغه آنها در انتها نوک تیز می‌شود و قبضه‌های آنها طلاکوب شده است. در این نگاره‌ها تغییرات ایجاد شده در فرم و شکل ظاهری شمشیرهای دوره تیموری با شمشیرهای دوره سلجوقی که انحنا زیاد و تیغه پهن داشتند به وضوح قابل مشاهده است. در نگاره‌های این نسخه انواع سپر به صورت دایره‌ای شکل و یا به فرم محدب با جزئیات تصویر شده است. تزئینات بسیار زیبایی در سپرها مشاهده می‌شود و نقوش اسلیمی و گل‌های ختایی، نقوش هندسی و گل و برگ و در وسط آنها نیز تزئینات طلاکاری نقش شده است. نیزه‌ها نیز دسته‌ای باریک و بلند دارند و در دو طرف نیزه، سرنیزه فلزی قرار دارد. در نگاره‌های خمسه نظامی کلاه‌خود به دو صورت تصویر شده است. نوع اول کلاه‌خود کاسه‌ای یا طاسی

- پوپ، آرتور (۱۳۸۷)، *سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا امروز*، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- پوپ، آرتور و اکرم، فیلیس (۱۳۸۷)، *سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا به امروز (جلد ششم)*، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- پوردوود، ابراهیم (۱۳۴۵)، *زین ابزار (برگی از تاریخ سلاح در ایران)*، بررسی‌های تاریخی، ۱ و ۲، ۹-۱۸.
- پولاک، یاکوب ادوارد (۱۳۶۱)، *سفرنامه پولاک*، ترجمه کیکاوس جهاننداری، تهران: انتشارات خوارزمی.
- ذکاء، یحیی (۱۳۵۰)، *ارتش شاهنشاهی ایران از کوروش تا پهلوی*، تهران: وزارت فرهنگ و هنر.
- رضانژاد، الهه؛ شریعت‌پناهی، سید ماهیار (۱۳۹۷)، *بررسی فرم، نقش و تزئینات ابزارآلات جنگی عصر تیموری و بازتاب آن در نگاره‌های مکتب هرات*، نگارینه هنر اسلامی، ۱۵، ۴۲-۵۹.
- روحانی، حمیدرضا؛ سخاوت، آزاده (۱۳۹۵)، *معرفی و بررسی خمسه‌ای مصور از دوره ترکمانان متعلق به موزه هنرهای اسلامی کوالالامپور*، نشریه هنرهای زیبا - هنرهای تجسمی، ۲۱، ۶۴-۵۳.
- رومانوسکی، دوینچا (۱۳۴۶)، *تاریخچه اسلحه‌های سرد در ایران*، مجله بررسی‌های تاریخی، ۵، ۱۰۰-۷۷.
- زارعی، محمدابراهیم؛ دولتی، مریم (۱۳۹۶)، *بررسی تطبیقی پوشاک رزم براساس مطالعه نگاره‌های نسخ خطی در مکاتب هرات و تبریز*، نگره، ۴۴، ۸۳-۷۱.
- ساجد، حدیث؛ فرخ‌فر، فرزانه (۱۴۰۰)، *تحلیل تطبیقی خمسه‌نگاری در دوره‌های پیشین و پسین مکتب هرات*، پژوهش‌نامه خراسان بزرگ، ۴۴، ۵۷-۸۴.
- صفری، عرفان؛ رهبر، ایلناز (۱۴۰۰)، *معرفی نسخه خمسه نظامی به شماره ۵/۳۹ موزه ملی ملک و ویژگی‌های بصری، زیبایی‌شناسی و مضمونی آن*، نگره، ۵۸، ۵۵-۳۹.
- ضرغام، ادهم؛ داستان، فرزانه (۱۳۹۵)، *پژوهشی پیرامون قدیمی‌ترین نسخه مصور خمسه نظامی مبتنی بر مقایسه تطبیقی نسخه خمسه جلایری*، هنرهای زیبا - هنرهای تجسمی، ۲۱، ۶۰-۵۳.
- عالی‌پور، محمود (۱۳۹۹)، *طبل باز: یک ابزار و دو کاربرد (با تکیه بر بیتی از شاهنامه فردوسی)*، نشریه علمی جستارهای نوین ادبی (ادبیات و علوم انسانی سابق)، ۲۰۷، ۱۰۵-۸۸.
- علی‌پور، مرضیه؛ مراثی، محسن (۱۳۹۵)، *بررسی مفاهیم نمادین نقوش*
- سرلوح آغازین خمسه نظامی موجود در کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار (شهید مطهری)، *فصلنامه الهیات هنر*، ۵، ۶۴-۳۰.
- غیبی، مهرآسا (۱۳۸۴)، *هشت هزار سال تاریخ اقوام ایرانی*، تهران: هیرمند.
- کارآمد، زهرا؛ گل‌عذار، محمدعلی؛ مشتاق خراسانی، منوچهر؛ اعتضادی، میترا (۱۳۸۹)، *بررسی ساختاری فولاد تاریخی موسوم به فولاد جوهردار یا فولاد موج‌نمای ایرانی*، چهارمین همایش مشترک انجمن مهندسين متالورژی و جامعه علمی ریخته‌گری ایران، تهران: دانشگاه علم و صنعت ایران، انجمن علمی ریخته‌گری ایران.
- کزازی، جلال‌الدین (بی‌تا)، *مقدمه‌ای بر شاهنامه فردوسی*، بی‌جا.
- کونل، ارنست (۱۳۶۸)، *هنر اسلامی*، ترجمه هوشنگ طاهری، تهران: انتشارات طوس.
- لطفی‌زاده، سیده یاسمن (۱۳۹۵)، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد مطالعه تطبیقی تزئینات سپر در نگاره‌های رزمی دو شاهنامه بایسنقری و طهماسبی*، دانشگاه سمنان، دانشکده هنر و معماری.
- لطیفیان، نارملا؛ شایسته‌فر، مهناز (۱۳۸۱)، *بررسی ویژگی‌ها و مطالعه تطبیقی نگاره‌های ایرانی در دوران تیموری و صفوی (دو شاهنامه بایسنقری - شاه طهماسبی)*، مدرس هنر، ۲، ۶۶-۵۵.
- مشتاق خراسانی، منوچهر (۱۳۸۴)، *گرزها و تبرهای ایرانی: نمادهایی از قدرت و جنگ افزار*، ماهنامه جنگ افزار، ۹۰، ۴۵-۲۸.
- نوروزی، فائزه؛ عرب‌زاده، جمال؛ اسکندری، ایرج (۱۳۹۷)، *گونه‌شناسی تطبیقی تشعیر نگاره‌های خمسه نظامی تهماسبی (کد 2265 OR)*، هنرهای صناعی اسلامی، ۵، ۸۴-۷۱.
- وارد، ریچل (۱۳۸۴)، *فلزکاری اسلامی*، ترجمه مهناز شایسته‌فر، تهران: انتشارات موسسه مطالعات هنر اسلامی.
- Golombek, Lisa. (1992). *Discourses of an Imaginary Arts Council in Fifteenth-Century Iran*, in *Timurid Art and Culture: Iran and Central Asia in the Fifteenth Century*. Edited by Lisa Golombek and Maria Subtelny. Leiden: Brill.
- Lentz, Thomas; Lowry, Glenn. (1989). *Timur and the Princely Vision: Persian Art and Culture in the Fifteenth Century*, Los Angeles: Sackler Gallery.
- Roxburgh, David. (2001). *Baysunghur's Library: Question related to its chronology and production*. *Journal of Social Affairs*. 18, 300-330.
- Sims, Eleanor. (2002). *Peerless Images: Persian Painting and Its Sources*, Yale University Press.